

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ "ПОЛЬСЬКОЇ ПІДПІЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ" ЗА ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

**ЯРОВИЙ В. І.,
доктор історичних
наук, професор**

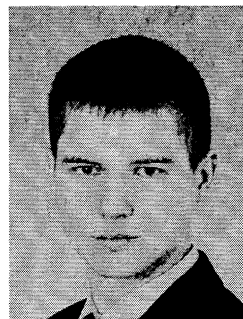
*Київський національний
університет
імені Тараса Шевченка*

З наступом збройних сил нацистської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна. У ніч з 17 на 18 вересня польський уряд залишив свою державу. Унаслідок вересневої військової кампанії вся територія Польщі опинилася під окупацією. Це стало національною трагедією для польського народу. Колишні землі II Речі Посполитої було поділено на три частини. Спочатку в планах гітлерівської Німеччини було залишення в центральній Польщі маріонеткової держави. Але згодом від цього наміру відмовилися, а воєводства центральної Польщі ввійшли до Генерального Губернаторства. Західні землі було включено до III Рейху. Східна частина II Речі Посполитої відійшла в розпорядження СРСР.

В умовах повної окупації польської території починають формуватися підпільні державні органи. Згодом в історичній науці за ними закріпилася назва "Польської підпільної держави" (далі ППД).

Вивчення історії ППД розпочалось вже в повоєнні роки в роботах польських авторів Я. Карського¹ та С. Корбонського¹, проте ці праці здебільшого носять характер особистих спогадів. В історіографії соціалістичної Польщі проблема ППД здебільшого не висвітлювалася. Більше уваги аспектам діяльності ППД почали приділяти в польських історичних дослідженнях починаючи з 1980-х р. з ослабленням комуністичної цензури. Як цілісне явище досліджують ППД у своїх працях С. Сальмонович³, Г. Гурський⁴. Дослідження діяльності місцевих органів управління ППД в Краківському окрузі займався Г. Осташ⁵, у Вільнюському окрузі Л. Томашевський⁶, праці яких попри свою наукову цінність мають фрагментарний характер.

Проте бракує праць, де на основі документів розкривалася б загальна концепція організації та діяльності

**ПОЛІЩУК П. Я.,
аспірант**

*Київський національний
університет
імені Тараса Шевченка*

органів місцевого управління в масштабах всієї Польщі в міжвоєнних кордонах. Саме основним засадам діяльності відповідних місцевих структур ППД буде присвячена дана стаття.

На окупованих польських землях за часів Другої світової війни була створена розгалужена система центральних управлінських органів ППД, але всі вони знаходилися у Варшаві, й діяльність багатьох з них обмежувалася межами столиці. Проте, створена еміграційним урядом ППД, це була не лише група органів, сконцентрованих у столиці. Вона представляла й дієздатні структури в різних регіонах окупованої країни. Наявність території та здійснення на ній своїх повноважень, поширення на неї своєї влади є однією з основних ознак держави. Власне місцеві адміністрації покликані забезпечувати організаційний і правовий зв'язок між державним утворенням і його землями. Саме з цього випливає неможливість розкриття структури ППД без належної характеристики її місцевих органів.

Територіальний поділ

Делегат уряду (далі ДУ) проголошувався єдиним легітимним органом, який своєю діяльністю охоплював територію в межах колишніх кордонів польської держави та землі, які мають бути включеними до Польщі. Свої повноваження ДУ здійснював через окружних і повітових делегатів⁷.

Територіальною основою діяльності тимчасової урядової адміністрації були воєводства, що називаються округами, повіти і гміни, станом на 1.09.1939 р.⁸.

Територія окупованої Польщі була поділена її цивільним підпіллям на 15 округів. Кожному округу, з метою конспірації, було присвоєно спеціальні назви: Мури (Варшава), Акваріум (Округ Варшава), Бобри (Полісся), Іква (Волинь), Вапно (Кельце), Пряжа (Лодзь), Зубри (Білосток), Течія (Сілезія), Затока (Помор'я), Пугачі (Львів), Маки (Познань), Вісла (Краків), Лани (Люблін), Неман (Новогрудек), Вілія (Вільно)⁹. Саме округи і повіти були в основі неофіційного адміністративного поділу ППД.

Формування територіального поділу відбувалося за такими критеріями та принципами:

- з офіційним прийняттям ППД влади після окупації й опануванням ситуації прогнозувалося повернення до адміністративного поділу II Речі Посполитої;
- під час окупації та в перехідний період для полегшення управління система органів місцевого управління функціонувала на основі поділу, впровадженого окупантом, відхилення від цього принципу припускалися, якщо вони були продиктовані практичними мотивами;
- для території, яка має бути включеною до польської держави, територіальний та адміністративний поділ мав бути встановлений окремо¹⁰.

Для воєводств (округів) і повітів, включених окупантом до інших організаційних адміністративно-територіальних одиниць і тим самим формально ліквідованих, були призначені делегати, як заступники делегатів існуючих адміністративно-територіальних одиниць. Ці заступники в майбутньому, на підставі рішення влади вищої ланки, мали приступити до роботи над поверненням до довоєнного status quo¹¹.

На території Генерального Губернаторства передбачалося призначення п'яти делегатів та п'яти їх заступників, причому в львівському окрузі, який було включено до Генерал-Губернаторства наприкінці червня 1941 р., призначалися ще два заступники для Станіславського та Тернопільського округів. На територію, включену до Рейху, призначено 5 делегатів і 5 заступників для п'яти територіальних округів. Місто Лодзь було виділено в окремий міський округ і мало одного делегата й двох заступників. На території східних земель (Вільно, Білосток і Волинь) призначено три делегати та три їх заступники, причому окремо два заступники призначено для Новогрудського воєводства, включеного до віленського округу і для Поліського воєводства, включеного до волинського округу. Варшава виділялася в окремий округ та мала делегата й трьох заступників. Межі територіального поділу були позначені на картах¹².

Діяльність Окружного Делегата Уряду (ОДУ) поширюється на відповідне воєводство в кордонах до 1.09.1939 р. Винятки становили львівський ОДУ, діяльність якого поширювалася на територію міжвоєнних Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств, Сілезький ОДУ поширював свою діяльність на виділену окупантом провінцію Обершляйсен та на частину Ченстоховського та Заверчанського повітів. Межі діяльності Краківського та Келецького ОДУ поширювалися на відповідні воєводства, за винятком земель, що увійшли до Сілезького округу¹³.

Компетенція центральних органів ППД відносно місцевих делегатур

Окружних Делегатів Уряду призначав Делегат Уряду на край за згодою Ради Національної Єдності (РЕН)¹⁴.

Органом при кабінеті ДУ, який відповідає за організацію територіальних осередків, був відділ організації адміністрації, до компетенції якого входило:

- організація територіальних осередків Делегатури в порозумінні з відповідними департаментами;
- нагляд за діяльністю територіальних осередків Делегатури й подача в цій справі висновків ДУ;
- вирішення персональних справ, віднесених до компетенції ДУ¹⁵.

Структура Окружних Делегатур Уряду, Повітових Делегатур Уряду

Місцеві осередки ППД були складовою частиною структури Тимчасової Урядової Адміністрації на чолі з Делегатом (уповноваженим) Уряду на край, який здійснював управління в країні за допомогою Делегатури Уряду. Органом Тимчасової Загальної Урядової Адміністрації в окрузі (восводстві) був призначений Уповноваженим Уряду окружний Делегат Уряду (ОДУ). Виконавчим органом ОДУ було бюро ОДУ на чолі з директором. Бюро ОДУ поділялося на 13 відділів: 1) адміністративний; 2) безпеки; 3) самоврядування; 4) преси і інформації; 5) промисловості та торгівлі; 6) публічних робіт; 7) сільського господарства; 8) соціальної опіки; 9) охорони здоров'я; 10) ліквідації (наслідків війни); 11) фінансів; 12) охорони праці; 13) суспільного опору. Крім відділів, до структури ОДУ також входили: окружний керівник освіти та культури і його бюро та спеціальний суд¹⁶. Спеціальні суди функціонували поза бюро ОДУ, а їх діяльність регулювали окремі приписи¹⁷.

ОДУ визначав, відкликав і переводив працівників окружної, повітової та міської Делегатур Уряду.

З огляду на труднощі, викликані окупацією, ПДУ і МДУ були уповноваженими до призначення і звільнення своїх працівників після отримання згоди керівника адміністративного відділу ОДУ.

Керівник відділу суспільного опору одного з виконавчих органів ОДУ входив до штабу Окружної Комендатури АК¹⁸.

На чолі Тимчасової Загальної Урядової Адміністрації в повіті стояв призначений ОДУ повітовий делегат уряду (ПДУ), а в містах, які становлять повіт – міський Делегат Уряду (МДУ). Наприклад, у краківському окрузі місто Краків було міським повітом з Міським Делегатом Уряду на чолі, який одночасно був президентом міста. Загалом було виділено 19 міських повітів.

Повітовий Делегат Уряду вирішував питання, які належали до його компетенції або особисто, або за допомогою референтів чи інших підлеглих йому адміністрацій та органів в межах повіту.

ПДУ зі згоди ОДУ призначає одного, а в разі потреби – двох заступників. Заступник повинен бути визначений з-поміж працівників відділів.

Заступник заміняв Повітового Делегата Уряду, як шефа Тимчасової Загальної Адміністрації. Він був його помічником у межах організації Повітової Делегатури Уряду. Заступник відповідав перед Повітовим Делегатом Уряду за організаційний стан та функціонування делегатури і її підлеглих органів, за зв'язок та техніку конспіративної праці. З цією метою заступник здійснює контроль за працею ПДУ та її організацією. У невідкладних випадках заступник повітового делегата міг приймати рішення, які

входять до компетенції Повітового Делегата Уряду, негайно йому про це доповідаючи.

Референтом був кожен працівник ПДУ, який здійснює владні повноваження відповідно до інструкцій та вказівок ПДУ.

Референт повинен був знати приписи, інструкції та розпорядження і швидко виконувати свої завдання у відповідності з визначеними нормами. Він збирав матеріали, необхідні для вирішення справ і уточнення фактичного стану. Референт міг ініціювати видання ПДУ необхідних розпоряджень, які виникають з приписів відповідних інструкцій чи фактичного стану відносин¹⁹.

Організаційну структуру Повітової Делегатури Уряду складали сім основних відділів: 1) безпеки (з адміністративно-правовим); 2) самоврядування; 3) сільського господарства та провізії; 4) санітарного; 5) військового; 6) технічного; 7) суспільного опору.

1. Відділ безпеки був покликаний опрацьовувати і готувати план безпеки повіту, справи безпеки і порядку, інформаційно-політичні, суспільного і професійного опору, справи служби безпеки і порядку, справи злочинності, зброї, кордонів, товариств і організацій та ліквідації наслідків війни, які стосуються цього відомства. Цей відділ включає окремі підвідділи: адміністративно-правових питань, промисловості, торгівлі, тощо²⁰. Окремо регламентувалися завдання відділу у сфері суспільного опору. Так, у галузі суспільного опору відділ безпеки займався боротьбою з бандитизмом, злочином й усіма елементами, які дезорганізували підпільне життя. Він задіяв розвідку, займався реєстрацією злочинців, виготовленням або посередництвом у виготовленні підроблених документів, закупівлею зброї, співпрацював з органами підпільного судочинства²¹.

2. Відділ самоврядування готував реорганізацію територіального (тобто повітового, міського і гмінного) самоврядування, розробляв питання житла, соціальної опіки, інвалідів, шкільництва, ліквідації наслідків війни. Детально межі діяльності відділу регулювала спеціальна самоврядна інструкція²². У галузі суспільного опору відділ самоврядування займався реєстрацією всіх жертв німецького терору, і ці переліки передавав начальникові суспільної опіки ОДУ. Відділ мав дбати про створення найкращих умов для підпільного навчання, розв'язувати житлові проблеми для диверсійних і військових цілей²³.

3. Відділ сільського господарства і продовольства складався з двох підвідділів: сільськогосподарського й продовольчого. Відділ займався сільськогосподарськими справами в галузі виробництва та реконструкції устрою сільського господарства, ліквідацією наслідків війни в сільськогосподарській сфері²⁴. Щодо суспільного опору –

відділ сільського господарства мав ініціювати способи саботажу наказів з обов'язкових поставок, дбаючи про інтерес населення та шкоду окупанта. Не очікуючи на інструкції з округу, шукалися засоби дезорганізації економічної системи, пристосованої до потреб ворога²⁵.

4. Санітарний відділ займався забезпеченням санітарної безпеки населення повіту до періоду подолання окупації, співпрацював у справі підготовки війська, здійснював нагляд за лікарською практикою, аптеками тощо²⁶.
5. Військовий відділ співпрацював з військовою владою з метою бойової підготовки населення, готував набір добровольців, займався питаннями житла, особистих і матеріальних асигнувань війську. Детальні інструкції видавав ОДУ²⁷. У сфері суспільного опору військовий відділ опікувався втікачами з прифронтової території та військової служби (поляками, мобілізованими окупантом), а одночасно бажаними служити в конспіративних відділах²⁸.
6. Технічний відділ готував організацію управління доріг і мостів, технічну допомогу для військових, будівельних та комунікаційних завдань. Детальні інструкції та розпорядження видавав ОДУ²⁹. Окрім цього, технічний відділ здійснював діяльність в напрямку суспільного опору – готував дорожньо-комунікаційно-будівельний саботаж, співпрацюючи в цій галузі з військовим комендантом обводу³⁰.
7. Відділ суспільного опору організував і підтримував опір проти окупанта, реєстрував та переслідував злочинців та шкідників польського народу й держави, співпрацював у цій сфері з військовою владою, спеціальними судами і повітовими судовими комісіями³¹.

Загалом відділи ПДУ проводили свою діяльність у двох головних напрямках: збереження довіреної відділу сфери суспільного чи господарчого життя та її відновлення після звільнення країни; здійснення суспільного опору, яке передбачало саботаж та диверсію. Ці завдання часто були суперечливими, якщо не взаємовиключними. Оскільки, з одного боку, повітові делегатури мали зберегти основні галузі економіки, а з іншого боку, нищити їх під час акцій саботажу та диверсії.

Існуючі при ПДУ відділи, які не належать до перерахованих, ліквідували, а їх компетенція передавалася одному з вищезазначених відділів. Працівників закритих відділів направляли до інших відділів, а тих, що перестали бути потрібними, звільняли³². У той же час, окрім перерахованих, повітовий ДУ міг створювати також інші відділи. При ПДУ діяла також повітова комісія з питань освіти та культури³³.

ПДУ також здійснював контроль за безпекою на території повіту. Це робилося за допомогою підлеглих йому органів безпеки і порядку: Державного корпусу безпеки, самоврядної охорони та громадської охорони³⁴.

Представник повітової ДУ входив до інспекторату АК. У межах повіту комітети підпільної боротьби склалися з коменданта обводу і представника ПДУ зі справ суспільного опору³⁵.

Також була прийнята інструкція, яка регулювала умови праці в староствах, співпрацю між його відділами, взаємодію з відвідувачами. Старостат складався зі старости, віце-старости, керівника канцелярії та референтів: адміністративно-правового, безпеки, кримінального, військового, ветеринарного, охорони здоров'я, охорони лісів, сільського господарства³⁶. Слід зазначити, що староства не набули такого поширення, як ОДУ чи ПДУ, а інструкція могла бути повною мірою реалізована після закінчення окупації.

Завдання та Повноваження ОДУ, ПДУ

Правовою базою діяльності Тимчасової Урядової Адміністрації були приписи матеріального і формального права, обов'язкового станом на 1.09.1939 р. зі змінами, внесеними урядом РП, що діяв за кордоном, та призначеною ним владою в країні³⁷.

Відповідно до цих приписів, основним завданням Тимчасової Урядової Адміністрації проголошувалося об'єднання всіх сил польського народу для організації й підтримки опору проти загартників і для звільнення країни від окупації.

З цієї метою органи тимчасової державної адміністрації повинні були:

- впливати на суспільство для підтримання належної поведінки на період окупації;
- спостерігати за проявами суспільного життя під час окупації та за діяльністю окупаційної влади й інформувати про це вищі інстанції;
- співпрацювати з військовою владою в підготовці до усунення окупанта;
- готуватися до прийняття цивільної влади після окупації;
- виконувати в період конспіративної діяльності адміністративні функції, визначені вищими інстанціями³⁸.

Окружний делегат Уряду був представником уряду РП на підлеглий йому території та виконував усі функції держави, за винятком управління у військовій сфері, правосудді, залізниці, пошти та телеграфів, а також за винятком функцій, безпосередньо віднесених до компетенції центральної влади (справи науки, мистецтва та радіо)³⁹.

Окружний Делегат Уряду в найважливіших справах політичного, суспільного характеру мав знаходити порозуміння й враховувати думку місцевих політичних і суспільних організацій. Думки з найважливіших питань передавалися Делегатові Уряду.

Вироки Військового Спеціального Суду підлягали обов'язковому затвердженню Окружним Делегатом Уряду⁴⁰.

ПДУ здійснював на території повіту функції загальної адміністрації, які виникають з законо-

давчих приписів та акта призначення на посади цього типу.

Реалізуючи довірену йому владу, Повітовий Делегат Уряду в межах свого округу одночасно був:

- а) представником уряду РП;
- б) керівником загальної адміністрації, справ ліквідації наслідків війни, преси та інформації.

Як представник уряду й втілювач його політичних намірів повітовий Делегат мав право та обов'язок координації діяльності всіх органів Тимчасової Урядової Адміністрації на території повіту, причому його загальні політичні директиви були обов'язковими для всіх працівників. Як керівник загальної адміністрації та справ ліквідації наслідків війни він здійснював керівництво владою, адміністраціями та органами в повіті, за винятком опіки над військовою адміністрацією, правосуддям, залізницею, поштою й телеграфами.

Повітовий Делегат керував персоналом загальної адміністрації та здійснював керівництво бюро ПДУ, згідно з приписами права й інтересами польського народу та держави, матеріальними директивами й інструкціями ОДУ. Також ПДУ інспектував підлеглі відділи і, мірою необхідності, контролював їх діяльність: це робив або особисто керівник, або діяв через свого заступника. Також ПДУ складав ситуаційні звіти ОДУ, зі своєї ініціативи видавав необхідні розпорядження, які виникали з приписів права, інструкцій чи фактичних стосунків, що виникли на території повіту.

За весь період акції по скиненню окупації Повітовий Делегат Уряду не діяв самостійно, як влада безпеки, а виконував накази керівництва. Натомість можна робити висновки у сфері безпеки про те, наскільки, на його думку, військова влада справлялася з питаннями безпеки на території повіту⁴¹.

Окремо слід виділити політику щодо правосуддя в повіті, якою керував Повітовий Делегат. У своїй діяльності він керувався наступними директивами: "1. Оскільки злочинність розповсюджена, поки що неможливо покарати всіх злочинців. 2. Тоді в правосудді керуємося доцільністю: оскільки кожний агент гестапо є особливо небезпечним для суспільства, належить засудити кожного агента гестапо (довести його вину) й застосувати до нього найвищу міру покарання; оскільки старанна служба окупанту приносить народові шкоду, а співпраці такої дуже багато, то належить клеймити такі випадки"⁴².

Повітова Делегатура Уряду повинна була чітко дотримуватися принципів конспірації, як у самій ПДУ, так і в стосунках з іншими організаціями. Службовий зв'язок між ОДУ та ПДУ підтримувала Окружна Делегатура за посередництвом своїх органів. Кожний ПДУ зобов'язаним налагодити й утримувати зв'язок з сусідніми ПДУ, а в разі потреби – і з ОДУ.

ПДУ вела свій архів. Ведення архіву здійснювалося таким чином, щоб унеможливити наймен-

ший шанс розкриття підпільної діяльності. Іменний перелік осіб повинен бути зашифрований і переховуватися в таємному місці, відомому принаймні двом уповноваженим особам⁴³.

Повітова Делегатура не в змозі була виконати всіх вищезазначених завдань тільки за допомогою власного адміністративного апарату. Тому ПДУ намагалася використовувати з цією метою всі можливі сили підпільної Польщі: існуючі на території повіту політичні і суспільні організації, які мають значну силу і вплив у повіті та співпрацюють з ДУ. Для цього повинні відбуватися систематичні консультації з керівниками політичних і суспільних груп і організацій⁴⁴.

Діяльність місцевих осередків мала велике значення з огляду на те, що за умов окупації Варшава мала все менше змоги втручатися в діяльність на місцях. Станом на 1942 р. зв'язок столиці з провінцією з кожним разом ускладнюється, а шляхи та засоби накопичення інформації про життя в країні були дуже обмеженими, відносини центру з регіонами мали доривчий характер⁴⁵.

З одного боку, центральними органами ППД установлювалися єдині вимоги до функціонування всіх округів. З іншого ж боку, діяльність адміністрації кожного округу мала свою специфіку. Попри відмінності, подібні умови діяльності мали Окружні Делегатури, які були в складі Генерального Губернаторства, делегатури на східних та на західних землях колишньої II Речі Посполитої. Тому належить окремо звернути увагу на кожен із зазначених груп делегатур.

Місцеві адміністрації на землях Генерального Губернаторства

Генеральне Губернаторство включало найбільш розвинуті в організаційному плані округи. Це обумовлювалося найбільш сприятливим політичним кліматом для розвитку цивільного підпілля на цих теренах.

Кандидатури на посади окружних делегатів у Генеральному Губернаторстві пропонувалися політичними партіями. Зокрема, зустрічаються відомості про висунення 30 липня 1941 р. Селянською Партією, Національною Партією та Партією Праці кандидатур на посади Окружних Делегатів Уряду та їхніх заступників. У Любліні на посаду делегата було висунуто Владислава Холева, а на посаду його заступника Стефана Лахерта. У Кельцях на посаду Голови ОДУ запропоновано адвоката Стефана Клімецького, а в окрузі Варшава Юзефа Квасіборського⁴⁶. Згодом цих осіб призначав Делегат Уряду, а польський уряд в еміграції затверджував їхні кандидатури.

Органи управління ППД на Західних землях

Кордон, який відокремлює західні землі (далі 33) Польщі від решти її території, не був фікцією. Німці настільки змінили статус анексованих зе-

мель, що вони стали різко відрізнятися від стану до вересня 1939 р. За свідченнями очевидців, дуже складно було протягом кількадечного перебування на цих землях зауважити їх спорідненість із довоєнною Польщею⁴⁷.

Ще за часів існування на західних землях незалежної Делегатури сформувався поділ цієї території на п'ять округів, який зберігся протягом всієї історії ППД. Йде мова про Чеханувський, Лодзький, Поморський, Сілезький та Великопольський. Останнім округом спочатку безпосередньо керував ДУ на землі, включені до III Рейху, Адольф Бнінський⁴⁸.

Органи ППД в Східних землях

Органи ППД на східних землях почали формуватися тоді, коли ці терени було включено до СРСР та Литви (Вільнюська ОДУ). У цей період було депортовано у віддалені райони СРСР найбільш активних представників інтелігенції, військових, чим з самого початку було підірвано кадрову базу польського підпілля на східних теренах. Після червня 1941 року адміністративна приналежність цих теренів змінилася, Львівський округ було включено до складу Генерального Губернаторства, на всіх східних теренах колишньої II РП було встановлено німецький окупаційний режим. Діяльність польської підпільної адміністрації на цих теренах ускладнювалася незначною кількістю польського етнічного населення, яке тут, по суті, становило національну меншину.

Одна з особливостей становища органів влади ППД на східних землях, яка особливо яскраво почала проявлятися в 1943 – 1944 рр., полягала в тому, що саме на них покладалася важлива місія налагодження перших контактів з наступаючою Червоною Армією.

Органи урядової адміністрації продовжували залишатися на місці, незважаючи на зміни ситуації, з метою продовження діяльності. Але до моменту отримання чітких декретів від уряду ці органи не мали виявляти себе перед радянською владою. Однак для декларування присутності польської влади на цій території вони висилали делегацію в складі 2-3 осіб, яка повинна була зустріти наступаючі війська СРСР на головних шляхах їх вступу на східні терени II Речі Посполитої та вручити екземпляр письмової декларації. Належить зазначити, що радянські війська розцінювалися як партнерська сила, оскільки ті боролися зі спільним ворогом. Ставлення до наступаючих радянських військ спочатку формувалося як позитивне саме на цій підставі – спільних із польськими союзниками інтересів у збройній боротьбі проти загарбників – німецьких фашистів. Прибуваючих з військовими підрозділами СРСР поляків трактували як частину радянської армії, а не як польське військо. При цьому польські органи влади на східних землях мали забезпечити належну поведінку населення⁴⁹.

Подальша поведінка законспірованих органів польської влади мала залежати від поведінки радянської влади. Якщо б радянська сторона задала явності польської влади, перехід до легальної діяльності міг би відбутися тільки частково.

Подальший перехід до явної діяльності був можливий залежно від дій влади СРСР. Місцеві осередки ППД постійно повинні впливати на місцеве населення, підтримуючи відчуття того, що в кінцевий період війни існує польська влада, яка активно діє та керує⁵⁰.

У політиці щодо власного населення перед місцевими органами ППД ставилися такі завдання:

1. Утримати населення від намірів утечі на Захід. Особливий вплив у цьому напрямку слід було здійснювати на польське населення, яке може здійснювати сильніший спротив до перенесення вглиб краю. При цьому вказувалося на трагічну долю населення, евакуйованого зі сходу. Особлива увага цьому питанню приділялася тому, що вважалося, що втрати польського населення можуть бути використані ворожою Польщі пропагандою.
2. Уникати примусової евакуації. Молодь, якій це загрожувало, перш за все мала йти до повстанських відділів у лісах чи переховуватися в інший спосіб. У випадку крайньої необхідності відходу з території бойових дій населення мало при першій нагоді повернутися на свої території.
3. Усіма можливими способами здійснювалася протидія зусиллям окупанта, спрямованим на знищення або вивезенню майна.
4. Усі суспільні та політичні організації закликалися до взаємодії перед загрозою знищення майна та життя, відкинувши всі свої суперечності.
5. Населення повинно було діяти, не чекаючи вказівок польської влади, тим паче, що польська влада ще не могла себе виявляти⁵¹.

У відносинах з національними меншинами влада ППД на східних теренах, відповідно до інструкції для тимчасової адміністрації у східних округах, повинна була мати на увазі, що представляє всю польську державу і через це повинна піклуватися про всіх громадян, незалежно від їхньої національності. З цією метою вона повинна була налагодити контакт з представниками організованого польського суспільства, а якщо це можливо і доцільно, також і з представниками українського та білоруського населення, із гідними довіри особами, які працюють в адміністративних інституціях (гмінних адміністраціях, фінансових управліннях, управліннях залізниць та пошти), з метою залучення їх до діяльності⁵². Цікавим є те, що в першій частині згаданої інструкції звертається до польського етнічного населення, але згодом громадянами польської держави визнаються всі мешканці східних округів, незалежно від національності. У будь-якому разі такий підхід до національного питання ознаменував еволюцію політики ППД в цій галузі.

Одним із головних завдань Окружних Делегатур Уряду було утримання сталого зв'язку з центральною владою. Наскільки це було можливо, зв'язок утримувався за допомогою кур'єрів. Остаточо контакт слід було утримувати через радіо. ДУ докладав зусиль для того, щоб забезпечити ОДУ принаймні одним радіоапаратом. Також утримувався зв'язок з іншими територіальними структурами⁵³.

Спільною ознакою всіх східних територій був, однак, той факт, що польське населення тут перебувало в меншості. Але стан організаційного розвитку кожного округу ППД мав свою специфіку. У цьому контексті не можна оминати Окружних Делегатур, які функціонували на сучасних західно-українських землях. Мова йде про Поліську, Волинську та Львівську Окружні Делегатури.

Поліська Окружна Делегатура

Поліська ОДУ починає свою діяльність у 1942 р. з призначенням Ігнатія Барського на посаду Окружного Делегата⁵⁴. Згодом І. Барського змінив на посаді Ежи Неугебауер. Адміністративним центром цього округу став Брест над Бугом. У поліському окрузі було утворено Бюро Окружної Делегати та відділи безпеки, преси та інформації, праці та соціальної опіки, сільського господарства, публічних робіт, ліквідації наслідків війни, фінансів, а також Окружне бюро освіти та культури. У повітах діяли делегатури в Бресті над Бугом та в Кобрині. Відповідно до принципів адміністративного поділу, округ Полісся було віднесено до компетенції Волинської ОДУ. З тих пір округом мав керувати один з заступників Волинського Делегата⁵⁵.

Волинська Окружна Делегатура

Окружного Делегата Волині, за даними Г. Гурського, призначено ще в 1941 р.⁵⁶. Ця дата викликає сумніви, оскільки на засіданні Політичного Комітету Порозуміння від 10 травня 1942 р. тільки висунули кандидатуру на посаду Волинського Окружного Делегата Уряду⁵⁷. Ним став Казимір Банах – відомий діяч селянського руху та один з командирів Селянських Батальйонів. У листопаді 1942 р. К. Банах приїхав на територію Волині, де безпосередньо займався діяльністю Окружного делегата до серпня 1943 р. Заступниками К. Банаха стали Антон Домбровський та Юліан Козловський⁵⁸. Останній після виїзду К. Банаха з Волині виконував функції Окружної Делегати, поки його не заарештували в березні 1944 р.

Фінансування Волинської ОДУ здійснювалося не пізніше ніж з січня 1942 р.⁵⁹. Але оправлятися від радянського розгрому та депортацій польське цивільне підпілля на Волині почало тільки в кінці 1942 р., коли з'явилися перші прояви організаційної діяльності Окружної Делегатури.

На Волині функціонувало Бюро Окружної Делегатури, відділи: адміністрації, безпеки, преси та інформації, соціальної опіки, а також бюро освіти та культури. Центром Волинського округу був Ковель, а на місцях функції підпільної держави здійснювали Дубенська, Горохівська, Костопільська, Ковельська, Кременецька, Любомльська, Луцька, Рівненська, Сарненська, Володимир-Волинська та Здолбунівська повітові Делегатури Уряду.

У Волинській ОДУ дійшло до відвертого конфлікту між АК та ДУ з приводу розбудованих Делегатурою структур Державного Корпусу Безпеки та Суспільної Самооборони⁶⁰. Цей конфлікт був неминучий, оскільки Окружний Делегат був прихильником соціалістичної ідеології, а Армія Крайова була військовою націоналістичною організацією. К. Банах прагнув зберегти організаційну незалежність Селянських Батальйонів, Суспільної Самооборони та Державного Корпусу Безпеки від АК, а також закріпити вплив Селянської Партії на Волині.

Львів

Львів був одним з основних осередків ППД. Тут мала функціонувати Делегатура Уряду РП на землі, включені до складу СРСР. Зреалізувати цю ідею до кінця так і не вдалося. Але деякий час обов'язки ДУ на східні терени виконував Владислав Зих. Після його звільнення з посади формально Львівський округ стає звичайною адміністративно-територіальною одиницею. Але в дійсності цьому округові завжди приділялася особлива увага. Львів став центром не тільки довоєнного Львівського воєводства, але також Станіславського та Тернопільського воєводств.

Зі входженням Львівського округу з вересня-жовтня 1941 р. у підпорядкування Центрального Делегата Уряду тут розпочинається процес творення Окружної Делегатури. Першим Окружним Делегатом було призначено Францішка Бюяка, але той відмовився від посади. Львівську ОДУ в лютому 1942 р. очолив Станіслав Кульчицький, який працював на цій посаді принаймні до кінця року. Але особливих успіхів в організації цивільного підпілля йому так і не вдалося досягнути. Станом на грудень 1942 р. відомо тільки про створення відділу соціальної опіки⁶¹.

Досягти організаційних успіхів вдалося тільки після об'єднання сил з АК. Внаслідок цього починаючи з серпня 1943 р. виникають практично всі відділи, що передбачені в інструкції про організацію місцевих органів влади⁶². З огляду на те, що Львівська ОДУ об'єднувала в собі 3 довоєнних повіти ІІ РП, сюди входила найбільша кількість повітів, порівняно з іншими Окружними Делегатурами. Також у львівському окрузі діяв свого роду представницький орган – Місцева Політична Репрезентація, яка згодом утворила Польську раду південно-східних земель РП⁶³.

Львівська Делегатура Уряду продовжувала свою діяльність і після зайняття міста радянськими військами, про що свідчать її депеші центральному осередку ППД від 7 і 8 вересня 1944 р.⁶⁴

Підсумовуючи викладений матеріал, слід зазначити, що фактична діяльність більшості округних та повітових делегатур на сьогодні залишається маловідомою та потребує ґрунтовних наукових досліджень. Особливий інтерес для української історичної науки – з огляду на етнічний фактор, а також повоєнний адміністративний поділ та включення цих земель до складу УРСР – становлять Львівська, Поліська та Волинська Делегатури.

При виділенні адміністративно-територіальних одиниць поділ, здійснений нацистськими окупантами, якщо й не брався за основу, то принаймні відігравав значну роль. Таким чином, було утворено по 5 делегатур у Генеральному Губернаторстві, на землях, включених до III Рейху, та на східних теренах. З одного боку, така схема поділу певною мірою означала визнання окупації, окупантів та їхніх дій. Але з іншого боку, такий поділ можна пояснити практичними намірами забезпе-

чити більш ефективну діяльність та взаємодію місцевих адміністрацій “Польської підпільної держави”. Формування місцевих органів управління ППД розпочалося з нормативного закріплення системи таких інституцій та окреслення сфери їхньої діяльності. Нормативні акти створили правовий простір для практичної організаційної роботи у сфері місцевого управління, яка далеко не завжди відповідала вимогам, встановленим в урядових інструкціях. Місцеві делегатури часто утворювалися зі значним запізненням. Округні делегати, замість того, щоб безпосередньо керувати довіреними їм органами, здійснювали свою діяльність у Варшаві, що не могло не відобразитися негативно на стані справ у тому чи іншому окрузі.

Однак не можна недооцінювати ту роль, яку відігравали місцеві адміністрації у здійсненні функцій ППД, захисті населення. У різний час, але в переважній більшості округів було утворено чітку систему управління як на рівні воєводства, так і на рівні окремого повіту. Ця система цивільних місцевих органів управління стала унікальною рисою польського руху опору в період Другої світової війни.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Karski J. Tajne państwo. Opowieść o podziemiu. – Warszawa: Twój styl, 1999. – S. 341.
- ² Korboński S. Polskie Państwo Podziemne. – Warszawa: Wydawnictwo Promyk N.I., 1987. – S. 277.
- ³ Salmonowicz S. Węzłowe problemy Polskiego państwa podziemnego // Czasopismo Prawno-Historyczne. – 2001. – №2. – S. 272-277.
- ⁴ Górski G. Administracja Polski Podziemnej w latach 1939-1945. – Toruń, 1995. – S. 337.
- ⁵ Ostasz G. Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj. – Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, 1996. – S. 401.
- ⁶ Tomaszewski L. Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939-1945. – Warszawa: Rytm, 2001. – S. 762.
- ⁷ Archiwum Akt Nowych (Варшава). – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zasady terenowego podziału. – K. 102.
- ⁸ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123.
- ⁹ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. – K. 11.
- ¹⁰ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zasady terenowego podziału. – K. 102.
- ¹¹ Там само. – K. 102.
- ¹² Там само. – K. 102.
- ¹³ AAN. – Sygn. 202/II-1 Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Departament spraw wewnętrznych – Instrukcje. Przepisy o organizacji i zadaniach Tymczasowej Administracji Rządowej w okresie okupacji. 31.03.1944 r. – K. 28-31.
- ¹⁴ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Statut Delegata Rządu na okres działalności konspiracyjnej. – K. 16.
- ¹⁵ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Statut biuro Delegata Rządu. – K. 22.
- ¹⁶ AAN. – Sygn. 202/II-1 Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Departament spraw wewnętrznych – Instrukcje. – K. 27.
- ¹⁷ Там само. – K. 28-31.
- ¹⁸ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 134.
- ¹⁹ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123-126.
- ²⁰ Там само. – K. 123-126.
- ²¹ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 134.
- ²² AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123-126.
- ²³ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 134.
- ²⁴ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123-126.

- ²⁵ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 134-136.
- ²⁶ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123-126.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 134-136.
- ²⁹ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123-126.
- ³⁰ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 134-136.
- ³¹ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123-126.
- ³² Там само.
- ³³ AAN. – Sygn. 202/II-1 Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Departament spraw wewnętrznych – Instrukcje. – K. 27.
- ³⁴ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123-126.
- ³⁵ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 134.
- ³⁶ AAN. – Sygn. 202/II-2 Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Departament spraw wewnętrznych – Instrukcje. Organizacja starostwa. – K. 1-3.
- ³⁷ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123.
- ³⁸ Там само – K. 124-125.
- ³⁹ AAN. – Sygn. 202/II-1 Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Departament spraw wewnętrznych – Instrukcje. Przepisy o organizacji i zadaniach Tymczasowej Administracji Rządowej w okresie okupacji. 31.03.1944 r. – K. 28-31.
- ⁴⁰ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Statut Delegata Rządu na okres działalności konspiracyjnej. – K. 17.
- ⁴¹ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 123-126.
- ⁴² AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 136.
- ⁴³ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury Instrukcja o organizacji i zadaniach władz pierwszej instancji Tymczasowej Organizacji Rządowej w okresie okupacji. – K. 126.
- ⁴⁴ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury. Zadania Tymczasowej Administracji Rządowej w zakresie oporu społecznego. – K. 134-136.
- ⁴⁵ AAN. – Sygn. 202/I-31, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Biuro Prezydyjne – Poczta od Rządu. 1942. Pro memoria o sytuacji w kraju w okresie 16 lipca – 25 sierpnia 1942 r. – K. 25.
- ⁴⁶ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. T.VI. – Uzupełnienia. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Łódź, Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1990. – S. 196.
- ⁴⁷ AAN. – Sygn. 202/I-31, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Biuro Prezydyjne – Poczta od Rządu. 1942. Sprawa specjalnych audycji radiowych dla ziem zachodnich. – K. 68-71.
- ⁴⁸ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. T.VI. – Uzupełnienia. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Łódź, Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1990. – S. 211.
- ⁴⁹ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Instrukcja dla Tymczasowej Administracji Rządowej w Okręgach Wschodnich. – K. 127-129.
- ⁵⁰ Там само.
- ⁵¹ AAN. – Sygn. 202-I-1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Instrukcja dla Tymczasowej Administracji Rządowej w Okręgach Wschodnich. – K. 127.
- ⁵² Там само. – K. 128.
- ⁵³ Там само. – K. 129.
- ⁵⁴ AAN. – Sygn. 202/II-14, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Departament Spraw Wewnętrznych. Biuro Wschodnie. Sprawozdanie z działalności działu organizacyjno-inspekcyjnego Wydziału Bezpieczeństwa „Sieci od I.X.1942 r. do I.XI.1943 r.”. – K. 15.
- ⁵⁵ AAN – Sygn. 202/I – 1, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Materiały w sprawach budowy aparatu Delegatury.
- ⁵⁶ Górski G. Administracja Polski Podziemnej w latach 1939 – 1945. Toruń, 1995. – S. 262.
- ⁵⁷ AAN. – Sygn. 199/1, Rada Jedności Narodowej. Protokół z posiedzenia PKP z 10.V.1942 r. – K. 4.
- ⁵⁸ Archiwum Adama Bienia: akta narodowościowe (1942-1944). – Kraków: „Księgarnia Akademicka”, 2001. – S. 243-244.
- ⁵⁹ AAN. – Sygn. 202/XVII-2, Delegatura Rządu RP na Kraj. Sekcja Finansowa. – Rozliczenie finansowe za styczeń 1942 r. – K. 10-11.
- ⁶⁰ Ostasz G. Wołyńska Okręgowa Delegatura Rządu 1942-1944. Organizacja i struktura // Kwartalnik Historyczny. – 1993. – Nr. 1. – S. 95-99.
- ⁶¹ AAN. – Sygn. 202/XVII-2. – Delegatura Rządu RP na Kraj. Sekcja Finansowa. Preliminarze budżetowe, sprawozdania kasowe komórek Biura Delegata Rządu. Sprawozdanie z kontroli „utrzymania porządku” za październik, listopad i grudzień 1942 r. – K. 29-31a.
- ⁶² AAN. – Sygn. 202/II-1 Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Departament spraw wewnętrznych – Instrukcje. – K. 27.
- ⁶³ AAN. – Sygn. 199/5, Rada Jedności Narodowej. Protokół zebrania miejscowej reprezentacji politycznej. – K. 1-11.
- ⁶⁴ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. T.VI. – Uzupełnienia. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Łódź, Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1990. – S. 408.

Надійшла до редакції 15.01.2008